

УДК 2:316.355.1

О.В. ІВАНОВ

РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ

У статті викладено основні результати та висновки дослідження стану задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних силах України. Наведені дані щодо поширеності релігійності серед військовослужбовців, їх конфесійної належності, релігійної свідомості, практик, потреб і можливостей, рівня їх актуалізації, рівня релігійної толерантності, підтримки і відторгнення форм взаємодії Армії та Церкви (релігійних організацій), ставлення військовослужбовців до запровадження інституту капеланів (військових священників) в українській армії. Запропоновані рекомендації командирам (начальникам) військових частин, органам військового управління.

Ключові слова: релігійні відносини, релігійні потреби, Збройні сили України, соціологія армії, військова соціологія.

Релігія – один із найважливіших інститутів всіх суспільств, а тому релігієзнавчі дослідження в суспільних науках є однією з найбільш розвинутих галузей. Основи соціології релігії закладались власне фундаторами самої соціології як науки: М. Вебером [1; 11], Г. Зіммелем [10], Е. Дюркгеймом [3]. В Україні цей напрям також досить активно розвивається як у теоретичному [4, с. 58–64], так і в емпіричному [7] вимірах, особливо після зміни державної політики у ставленні до релігії [8].

Водночас маловисвітленим для широкої наукової громадськості залишаються проблеми релігійних (і не тільки) відносин в українській армії в їх соціологічному вимірі. З одного боку, це зумовлено об'єктивною потребою у захисті інформації, пов'язаної з військовими формуваннями, а отже, і з військовою безпекою держави. Через це проводити регулярні репрезентативні дослідження військовослужбовців можуть лише певні державні організації. З іншого боку, в науково-дослідних установах Міністерства оборони існує певний дефіцит професійних соціологів, які б могли донести до відповідного кола фахівців нову соціологічну інформацію щодо Збройних сил.

Проблема релігійних відносин у Збройних силах України (далі – ЗСУ) має державне значення. Через нормативну нерегульованість державно-конфесійної взаємодії наразі ЗСУ не мають домовленостей з жодною із релігійних організацій на рівні Міністерства оборони. Співпраця відбувається на рівні Оперативних Командувань (далі – ОК) та окремих військових частин. Тому формат задоволення релігійних потреб військовослужбо-

вців, а отже, дотримання їх базових прав, гарантованих Конституцією, залежить від відносин місцевого військового керівництва з певними конфесіями. Регіональний дисбаланс спричинив більш ранній початок налагодження стосунків Армії та Церкви саме в Західному ОК. Правові колізії, пов'язані з будівництвом культових споруд на території військових частин, іноді призводять до судових претензій з боку Церкви. Були прецеденти, коли представники нетрадиційних (протестантських) конфесій розповсюджували в частинах ЗСУ матеріали із засудженням військової служби [5]. Військовослужбовці самостійно створюють релігійні об'єднання, які контактують із зарубіжними релігійними організаціями, що в певних обставинах може становити потенційну загрозу державній безпеці.

Ці та інші проблемні питання спричинили актуальність комплексного дослідження стану задоволення релігійних потреб, особливо професійної бази Армії – військовослужбовців військової служби за контрактом. Дослідження проведене у травні – червні 2012 р. науково-дослідним відділом прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України на замовлення Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [9].

Метою статті є виклад основних результатів та висновків комплексного дослідження основних характеристик релігійності військовослужбовців-контрактників, рівня задоволеності їхніх релігійних потреб та бажаних форм участі Церкви (релігійних організацій) в житті Армії.

Генеральна сукупність цього дослідження – офіцерський склад та військовослужбовці військової служби за контрактом (солдати, сержанти, старшини, прапорщики). Вибірка була сформована за квотним принципом і репрезентувала генеральну сукупність за видами Збройних сил, регіонами дислокації військових частин та категоріями військовослужбовців (старші, молодші офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом). Всього методом анкетування було опитано 1177 осіб.

Під релігією ми розуміємо складний соціально- і культурно-історичний інститут, який включає в себе системи: 1) релігійної свідомості (вірувань); 2) релігійного культу (обрядів); релігійних організацій (установ) – і виконує в суспільстві ряд функцій – створення сенсу, соціальної інтеграції, комунікації і соціального контролю [2, с. 34]. Релігійність – зовнішній вияв віри в надприродні сили та божественну сутність. Релігійні відносини – вид соціальних відносин, що пов'язані з релігією. Душпастирство у Збройних силах України – вид пастирського служіння конфесії, спрямований на духовну опіку та задоволення релігійних потреб військовослужбовців і працівників Збройних сил України, які, з огляду на характер виконуваної ними військової служби, тим чи іншим способом зазнають обмежень у вільному сповідуванні своєї релігії та потребують духовної опіки [6].

Релігійність серед опитаних, за їх самооцінку, є досить поширеною: понад $\frac{3}{4}$ (78%), відповідаючи на запитання “Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?” вказали, що вони віруючі. Такими, що вагаються між вірою та невір’ям, визнали себе 9%; невір’ючими – 4%, стільки ж – атеїстами. Решта опитаних (5%) не зуміли визначитися щодо відповідного питання. Незважаючи на високий рівень заявленої релігійності, релігійні практики віруючих військовослужбовців характеризується досить непослідовним дотриманням ними приписів і норм поведінки відповідних релігій. Зокрема, найбільш поширеною формою релігійної поведінки військовослужбовців є святкування релігійних свят (завжди святкують – 51%, інколи – 33%), тоді як прийняття таїнств та дотримання посту є одним із найменш поширених (8% і 22% відповідно). Понад половина опитаних (56%) рідко та дуже рідко молиться, близько 70% ходять до церкви лише кілька разів на рік або менше. Таким чином, незважаючи на домінування у вибірці військовослужбовців, які ідентифікують себе як віруючі, чисельність тих, хто регулярно здійснює релігійні практики, є значно меншою.

Релігійні знання та уявлення віруючих військовослужбовців відрізняються від знань та уявлень тих, хто вагається між вірою та невір’ям або визнають себе невір’ючими. Разом з тим релігійна свідомість віруючих військовослужбовців характеризується не високим рівнем знань про зміст Святого Письма, норми поведінки своєї релігії та досить розмитим характером релігійних уявлень.

Більшість респондентів пов’язують себе з православ’ям (85%) та греко-католицизмом (5%). Серед православних 31% військовослужбовців віддають пріоритет Українській православній церкві Київського патріархату, 30% – Українській православній церкві Московського патріархату та 36% опитаних не віддають пріоритет жодній церкві, а просто вважають себе православними. Така ситуація відображає поліконфесійність України, де жодна з церков не є домінуючою.

Поширеність віросповідань військовослужбовців має регіональні особливості. Найбільша кількість православних військовослужбовців проходять службу у військових частинах, які дислокуються на Сході, Півдні та в Центрі країни. Їх частка в цих регіонах становить 85–94%. У західному регіоні частка православних військовослужбовців становить 76%, водночас майже кожний п’ятий (18%) військовослужбовець на Заході відносить себе до греко-католицизму.

Військовослужбовці-контрактники мають досить різноманітні релігійні потреби. Для зручності порівняння оцінок актуальності тих чи інших релігійних потреб ми розраховували середнє значення 5-бальної порядкової шкали: від “дуже потребую” (5 балів) до “зовсім не потребую” (1 бал). Рейтинг актуальності для опитаних має такий вигляд: на першому місці – святкування релігійних свят (3,63), молитися індивідуально (3,28) та спіл-

куватися зі священником (3,13); меншою мірою – брати участь у храмових богослужіннях (3,04), читати Святе Письмо (3,01) та релігійну літературу (2,92); найменшою мірою – дотримуватися посту (2,89), вивчати (поглиблювати) основи віри (2,87), приймати таїнства (2,84) та здійснювати паломництва (2,53).

Аналогічно були опрацьовані відповіді на питання щодо можливостей задоволення релігійних потреб. Найкраще оцінювались можливості святкування релігійних свят (4,09), молитися індивідуально (3,80) та спілкуватися зі священником (3,60). Дещо гірше – щодо читання Святого Письма (3,57), участі в храмових богослужіннях (3,49) та читання релігійної літератури (3,46). Найгірше респонденти оцінюють свої можливості щодо задоволення таких потреб: дотримання посту (3,36), вивчення (поглиблення) основ віри (3,18), прийняття таїнств (3,08) та здійснення паломництва (2,59).

Розрахований індекс гостроти потреб (середня різниця між індексом можливостей та індексом актуальності) свідчить про відсутність для військовослужбовців військової служби за контрактом гострої суперечності між наявними на момент опитування релігійними потребами та можливостями їх задоволення (значення індексу гостроти для всіх потреб, включених до анкети, – позитивне). Основними причинами, через які, на думку опитаних, релігійні потреби задовольняються не повною мірою, є їх особиста неорганізованість (45%) та об'єктивні обмеження військової служби (32%).

Більшість опитаних військовослужбовців тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що “на сьогодні вони як військовослужбовці Збройних сил України можуть вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої” (72%). Абсолютна більшість (93%) віруючих військовослужбовців вказали, що вони не зазнавали переслідувань або певних утисків через свої релігійні переконання ні з боку командирів (начальників), ні з боку товаришів по службі; 92% опитаних заявили, що в них не виникали під час проходження військової служби міжособистісні конфлікти на релігійній основі. Водночас на тлі високих оцінок стану свободи совісті та свободи віросповідання в Збройних силах України більше ніж 4% опитаних (серед старших офіцерів – 9%) заявили, що вони залучалися до відправлення одноособових чи колективних релігійних культів або ритуальних обрядів без особистого бажання та згоди.

Серед військовослужбовців-контрактників переважає (67%) позитивне ставлення до віруючих загалом. Натомість рівень релігійної толерантності відносно представників конкретних віросповідань є значно нижчим. Так, відносно православних переважає позитивне ставлення (67%). До всіх інших релігій і релігійних течій – нейтральне (58%). Найбільша частка негативних відповідей – щодо ставлення мусульман (9%) та протестантів (8%). Найкраще взаємне ставлення – між греко-католиками та римокатоликами (67% та 59% відповідно). Водночас близько 6% позаконфесій-

них респондентів негативно ставляться до римо- та греко-католиків, дещо менше (4,5%) – до православних. Понад п'ята частина (20–23%) вірних УГКЦ негативно ставляться до протестантів, мусульман та буддистів. Вказані результати варто враховувати під час співробітництва з церквами та релігійними організаціями у військових частинах, де є значна кількість віруючих певних віросповідань.

Більшість опитаних вважають, що жодна з Церков в Україні не повинна мати пріоритет, всі вони мають бути рівноправними (59,64%). Однак майже кожний четвертий респондент зазначив, що православ'я в Україні повинно мати пріоритет над іншими релігіями (24%).

Високий рівень підтримки серед військовослужбовців мають такі форми взаємодії Армії та Церкви: участь священників у військових ритуалах (в середньому 2,5 бала за 3-бальною шкалою), організація святкування релігійних свят у військових частинах (2,49), проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми (2,41), діяльність священнослужителів серед миротворців та надання душпастирської допомоги в скрутних службових і сімейних обставинах (2,38). Найменшу підтримку з боку респондентів мають такі форми взаємодії, як уділення Таїнств на території військових частин, організація прощ та паломницьких поїздок (2,09), концерти християнської музики (2,07) та вивчення Біблії в гуртках (2,06).

Найбільш обговорюваною протягом достатньо тривалого часу є проблема введення (чи повернення) інституту капеланів в українській армії. Не більше ніж п'ята частина (19%) військовослужбовців-контрактників заявила, що вони особисто потребують капелана (військового священника). Водночас майже половина (45%) респондентів тією чи іншою мірою позитивно ставиться до запровадження інституту капеланів (військових священників) в Збройних силах України. Це обґрунтовується в основному необхідністю задоволення релігійних потреб віруючих, які служать у війську (55%), та тим, що присутність капеланів справлятиме позитивний морально-психологічний вплив на військовослужбовців (44%).

Ті, хто негативно (скоріше негативно) ставиться до запровадження інституту військових священників, свою позицію пояснюють, у першу чергу, тим, що це може спровокувати протистояння і конфлікти в армійському середовищі на релігійному ґрунті (35%). Також вони стверджують, що законодавство України про свободу совісті передбачає достатні можливості задоволення військовослужбовцями релігійних потреб (30%) та впровадження інституту капеланів (військових священників) потребує додаткових фінансових витрат (28%).

Наведені дані є найбільш загальними, оскільки оригінальна анкета містила 63 питання і виклад всіх результатів, включаючи аналіз з врахуванням всіх соціально-демографічних характеристик респондентів (10 показників) є неможливим за даного обсягу статті. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що поширеність релігійності серед військовослужбовців

Збройних сил України співмірна з показниками релігійної ситуації в українському суспільстві загалом. Значна кількість віруючих в армії вимагає відповідних змін у системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, перегляду обсягу та змісту програм релігієзнавчих дисциплін у військових навчальних закладах, зокрема тих, де готуються заступники командирів з виховної роботи. Дані щодо взаємного ставлення віруючих (конфесійних та позаконфесійних) враховувати під час співробітництва з церквами та релігійними організаціями у військових частинах, де є значущою кількістю представників певних віросповідань.

Висновки. Варто звертати увагу на недопустимість обмеження задоволення релігійних потреб офіцерів як конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання; однаково ставитись до співпраці з представниками різних церков і релігійних організацій, віруючі яких проходять військову службу; врахування думки військовослужбовців при визначенні участі духовенства однієї з церков (релігійних організацій) у здійсненні військових ритуалів; уникати як примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, так і отождолення пастирського служіння та виховної роботи у військових підрозділах.

Подальші дослідження проблематики релігійних відносин в Збройних силах мають відбуватися на основі обміну досвідом із соціологами, які працюють як у цивільній сфері, так і в інших державних силових структурах. Цьому, сподіваємось, сприятимуть публікації статей, подібних до цієї.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілого]. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
2. Вілсон Б. Соціологія релігії / Б. Вілсон. – К. : Акта, 2002. – С. 34.
3. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм ; [пер. з франц. Г. Філіпчука, З. Борисик]. – К. : Юніверс, 2002. – 423 с.
4. Кондратик Л.Й. Становлення соціології релігії в Україні / Л.Й. Кондратик // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків : Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 15. – С. 58–64.
5. Коханчук Р.М. Релігійна ситуація в Збройних Силах України: Доповідна записка директору Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [Електронний ресурс] / Р.М. Коханчук. – К., 2005. – 10 с.
6. Основи релігійних вчень та практичні рекомендації органам військового управління щодо душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України : [навч.-метод. посіб.] / В.П. Кротиков, О.І. Уткін, В.М. Малюга, В.Л. Топальський. – К. : НДЦ ГП ЗС України, 2010. – 106 с.
7. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
8. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин [Електронний ресурс]. – К. : Центр Разумкова, 2011. – 82 с. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_sml.pdf.

9. Стан задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних Силах України : аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К. : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 77 с.

10. Simmel, G. Die Religion / Georg Simmel. – Frankfurt am Main : Rütten & Loening, 1912. – 378 S.

11. Weber M. Hinduismus und Buddhismus. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie / Max Weber. – Tübingen : J.C.B. Mohr, 1923. – 378 S.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013

Иванов О. В. Религиозные отношения в Вооруженных Силах Украины: общая ситуация, основные проблемы и перспективы решения

В статье изложены основные результаты и выводы исследования состояния удовлетворения религиозных потребностей верующих военнослужащих военной службы по контракту в Вооруженных силах Украины. Приведены данные о распространенности религиозности среди военнослужащих, их конфессиональной принадлежности, религиозного сознания, практик, потребностей и возможностей, уровня их актуализации, уровня религиозной толерантности, поддержки и отторжения форм взаимодействия Армии и Церкви (религиозных организаций), отношение военнослужащих к введению института капелланов (военных священников) в украинской армии. Предложены рекомендации командирам (начальникам) воинских частей, органам военного управления.

Ключевые слова: религиозные отношения, религиозные потребности, Вооруженные Силы Украины, социология армии, военная социология.

Ivanov O.V. Religious relations in the Armed Forces of Ukraine: the general situation, main problems and prospects for resolution

The author considers main results and conclusions of the study of religious needs of military contract servicemen in the Armed Forces of Ukraine. The data on the spread of religiousness among military personnel, their religious affiliation, consciousness, practices, needs and possibilities, level of their actualization, the level of religious tolerance, support and rejection of the forms of interaction between the Army and the Church (religious organizations), the attitudes of the military personnel concerning the introduction of chaplains (military priests) in the Ukrainian army. Recommendations for the commanders (wardens) of military units, military command authorities are proposed.

Key words: religious relations, religious needs, Armed Forces of Ukraine, sociology of the army, military sociology.